

Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Projesinin Hukuki Boyutları

Mehmet Merdan Hekimoğlu*

Özet

Kafkasya ve Orta Asya'daki zengin petrol ve doğal gaz yataklarının küreselleşen dünyadaki enerji ihtiyacının karşılanması için dünya pazarlarına sunulması, bölgedeki Türk devletlerinin ekonomik, sosyal ve siyasi gelişmelerinin sağlanması bakımından büyük bir önem taşımaktadır. Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı projesi bu amacı gerçekleştirmeye yönelik ilk ciddi adımı meydana getirmektedir. Buna karşın söz konusu projenin hukuki çerçevesinin imzacı devletlerin lehine çizilebildiğini söylemek mümkün gözükmemektedir. Ancak büyük jeostratejik ve jeo-politik hedeflere ulaşılabilmesinin, bazen, sıra dışı hukuki yükümlülüklerle devletlerin kendilerini bağtlanmasını gerektirdiğinin de kabul edilmesi gerekir. Özellikle bölgede ilk defa böyle bir projenin gerçekleştirilecek olması, normal şartlar altında kabul edilmesi güç gözükken bir anormal hukuki yükümlülük rejimini doğallaştırmaktadır. Bununla birlikte, projenin hukuki temelini oluşturan "Transit Devlet Anlaşması" ile "Hükümetlerarası Anlaşmalar", uluslararası anlaşmalar hukukunca öngörülenin üzerinde bir sorumluluk rejimiyle imzacı devletleri uluslararası bir şirketler konsorsiyumuna karşı bağtladığı için, bundan böyle yapılacak anlaşmaların hükümlerini hazırlarlarken bölge devletlerinin daha dengeli bir şekilde hareket etmeleri yerinde olacaktır.

Anahtar Kelimeler

BTC, enerji kaynakları, küreselleşme, egemenlik, uluslararası hukuk

* Prof. Dr., İzmir Üniversitesi, Hukuk Fakültesi – İzmir / Türkiye
merdan.hekimoglu@izmir.edu.tr

1. Giriş

Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye arasında gerçekleştirilen başarılı bir ekonomik ve ticarî işbirliği projesi olarak Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı'nın yaşama geçirilmiş olması bölge devletleri ve özellikle Orta Asya Türk Cumhuriyetleri bakımından büyük bir önem arz etmektedir. Çünkü söz konusu projeye, sadece bu üç katılımcı devletin değil, aynı zamanda, bağımsızlıklarına yeni kavuşmuş Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin de stratejik bir aktör olarak bölge politikalarının şekillenmesinde söz sahibi olabilmeleri mümkün hâle gelmiştir. Bölgedeki Türk Cumhuriyetleri'nin bölge politikalarında giderek daha fazla oranda ön plana çıkmaları ise ABD, AB ve Türkiye'nin stratejik çıkarlarıyla doğrudan örtüşmektedir.

Enerji güvenliği stratejik çıkarların en önemli bileşenini oluşturmaktadır. Bu nedenle enerji güvenliğinin sağlanması bağlamında Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'yle işbirliği yapma konusunda yapıcı bir rol üstlenmeye bizzat ABD, AB ve Türkiye'nin kendisi istekli olacaktır. Rusya'nın enerji kaynakları üzerindeki egemen gücünün bu tür alternatif taşıma projeleriyle esnetilmesini de yine bu doğrultuda atılmış önemli bir politik adım olarak görmek gerekir. Esasen AB, ABD ve Türkiye'nin projeye verdikleri büyük desteğin arkasında kendi enerji güvenliklerine yönelik endişeleri bu tür projelerle giderme kaygısı yatmaktadır ki bu durumun Kafkasya ve Orta Asya'daki istikrârın aynı zamanda bölgesel ve giderek küresel güç aktörlerince kendi güvenliklerinin önemli bir ögesi olarak görülmesi sonucuna da yol açacağı aşîkârdır. Üstelik enerji taşımacılığı bakımından pek de elverişli bir güzergâh olmayan İstanbul Boğazı'nın üzerinde mevcut bulunan potansiyel risk yükünün alternatif projelerle önemli ölçüde izale edilmek suretiyle güvenliğinin sağlanmasını da bu olumlu sonuçlar listesine ilave etmek gerekmektedir. Gerçekten de Karadeniz'i Akdeniz'e bağlayan İstanbul Boğazı'ndaki taşıma trafiğinin son zamanlarda artan biçimde tıkanıdığı ve gemi taşımacılığında gecikmelere neden olur hâle geldiği (Congressional Hearings Record 2007: 20) bilinmektedir.

İşte biz bu makalemizle, Hazar petrolünü AB başta olmak üzere dünya piyasalarına arz eden Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı projesinin geçirdiği aşamalar üzerinden hukukî boyutlarını ortaya koymak suretiyle bundan sonra gerçekleştirilmesi muhtemel benzer projelerin karşılaşılabileceği olası sorunların aşılmasına hukukî açıdan katkıda bulunmak istiyoruz. Çalışmamızda Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı projesinin temelini hukukî olarak nasıl oluşturulduğu, bu konuda ne gibi sorunlarla karşılaşıldığı ve bunların ne gibi tasarruf ve tedbirlerle aşıldığı, bulunan çözümlerin uluslararası hukuk bakımından uygunluğu ayrıntılı bir şekilde gösterilecektir.

Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı projesi genel olarak başarılı bir işbirliği modeli olsa da özellikle uluslararası anlaşmalar hukukunun öngördüğünün çok ötesinde devletleri yükümlülük altına sokan “Transit Devlet Anlaşması” ile “Hükümetlerarası Anlaşma” hükümleri ele alınacak ve bundan böyle uluslararası anlaşmalarda yapılması gerekenlerle ilgili önerilerde bulunulacaktır. Bu bağlamda insan haklarının, çevrenin ve ulus devletlerin iç egemenlik yetkilerinin daha etkili bir şekilde korunmasının önemine dikkat çekilecektir.

2. Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı Projesinin Hukukî Ortaya Çıkışı

Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı projesini gerçekleştirmeye yönelik olarak atılan ilk hukukî adım; Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan ve Özbekistan arasında 1998 yılında imzalanan ve söz konusu projeye desteği ifade eden Ankara Deklarasyonu’dur (Kasım 2008: 126). Mahut Deklarasyonu gözlemci sıfatıyla imzalayan ABD Enerji Bakanı Bill Richardson, Doğu-Batı enerji koridorunun bir unsuru olarak vasıflandırdığı Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı’nın bölgesel ölçekte ekonomik gelişme ve ulusların gönençine katkıda bulunacağını belirtmiştir (Kasım 2008: 126). Daha sonra British Petroleum (BP) liderliğindeki bir petrol şirketleri birliği ile Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye Hükümetleri arasında “Transit Devlet Anlaşması” hazırlanmıştır (Kinley 2009: 175). Aylar süren zorlu görüşmelerin ardından Kasım 1999’da BP ve bu üç devlet arasında çok önemli bir dönüm noktası olarak “Transit Devlet Anlaşması” ile ilgili devletlerin kendi aralarında yaptıkları “Hükümetlerarası Anlaşma” birlikte imzalanmıştır (Baran 2004: 278). İçerdikleri hükümler itibarıyla hem “Transit Devlet Anlaşması” (<http://subsites.bp.com/caspian/BTC/Eng/agmt1/agmt1.PDF>) (28.10.2010) ve hem de “Hükümetlerarası Anlaşma” (<http://subsites.bp.com/caspian/BTC/Eng/agmt4/agmt4.PDF>) (28.10.2010) önemli hukuksal tartışmalara yol açmıştır.

İmzalanan anlaşmalar siyaseten o kadar büyük bir değer arz etmektedirler ki Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı’nın İstanbul zirvesi nedeniyle atılan imzalara tanıklık eden dönemin ABD Başkanı Bill Clinton, bunu, 1999 yılındaki en önemli dış politika başarısı olarak nitelendirmiştir (Baran 2004: 278). Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı’nın bölgesel siyasi liderler ve uluslararası enerji şirketleri bakımından da Güney Hazar Bölgesinde gerçekleştirilen önemli bir başarı projesi olduğu ifade edilmiştir (Congressional Hearings Record 2007: 20).

Dört milyar dolara mal olan ve 1760 km uzunluğundaki mahut hattın Türkiye bakımından da büyük bir dış politika başarısı olduğu açıktır; zira bir yan-

dan Azerbaycan ve Gürcistan Rusya'ya karşı güçlendirilmiş, öte yandan ise Dağlık Karabağ'daki işgâlini müdanasızca devam ettiren Ermenistan, petrol dağıtım hatlarının dışında bırakılmak suretiyle ekonomik bakımdan cezalandırılma yoluna gidilmiştir (Üzümcü 2010: 188). Ayrıca Azerî petrolünün geleneksel ihrâç rotasının Kafkasya enine olmasından veya Rus boru hattı ve demiryollarıyla Karadeniz'deki limanlara sevk edilmesinden doğan sınırlılık durumu ve buna bağlı olarak ortaya çıkan, örneğin Çeçenistan'daki güvenlik ve İstanbul Boğazi'ndeki yoğun ulaşım trafiği sorunlarından kaynaklanan riskler izale edilmiştir (Congressional Hearings Record 2007: 20). Üstelik Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Projesi'ne ilişkin Uluslararası Anlaşma'nın 40 yıl olan geçerlilik süresinin sona ermesinden itibaren ana dış satım hattı mülkiyetinin tamamen Azerbaycan'a geçecek olması (İsgandarova 2008: 35) da olumlu bir düzenleme olarak değerlendirilebilir. "Transit Devlet Anlaşması"nın, ardi ardına iki 10 yıl olmak üzere, toplam 20 yıllık bir süre için tarafların anlaşması halinde uzatılabileceğinin de yine bu bağlamda ifade edilmesi gerekiyor (<http://subsites.bp.com/caspian/BTC/Eng/agmt1/agmt1.PDF>) (08.11.2010). Nihai aşama olarak adı geçen devletler arasında yapılan Anlaşmalar daha sonra Mayıs 2000'de Azerbaycan ve Gürcistan Parlamentolarında, 22 Haziran 2000'de ise Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından onaylanmıştır (Aydın 2003: 152).

2.1. Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye ile BP Arasında İmzalanan "Transit Devlet Anlaşması"

BP ile Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye hükümetleri arasında imzalanan "Transit Devlet Anlaşması" 23 madde ve üç ekten oluşmaktadır. Bir yatırım sözleşmesi tipi olarak "Transit Devlet Anlaşması"nın imzalanmasıyla Doğu'daki Hazar Denizi'ni Batı'daki Akdeniz kıyısına bağlayan Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı'nın inşası amaçlanmıştır (Kinley 2009: 175). Böylece Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı'nın inşa ve işletilmesi ile devam edecek olan planlamasının sözleşmesel ve ticari koşulları düzenlenmiştir (Schwimmbeck 2003: 121). 18 Kasım 1999'da imzalanan mahut anlaşmalarla hayata geçirilmeye başlanan ve en fazla ABD tarafından desteklenen bu projeye Kazakistan da önemli miktarda petrolle katkıda bulunmayı kabul ettiği gibi, Türkiye kendi topraklarındaki herhangi bir maliyet aşımının karşılanması konusunda garanti vermiştir (Jeffries 2003:115). 2001 Mart ayında Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev, Doğu Kazakistan'daki Kashagan sahasındaki petrolün Bakü-Ceyhan Boru Hattı üzerinden taşınması hususunda taahhütte bulunmuştur (Larrabee vd. 2003: 109). Böylece uluslararası konsorsiyum şirketleri namına hareket eden özel hukuk firmaları ile devletler arasında mahut anlaşma imzalanmış ve imzacı devletler söz konusu boru hattının hukuki yapısını yıllar geçtikçe

ustalıkla oluşturmuşlardır (Holmes vd. 2010: 66). Bazılarının Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı'na yönelik anlaşmaların imzalanmasını yüksek standartlarda bir model, sorumlu kolektif davranış ve uluslararası finans kuruluşlarının proje katılımlarındaki yapıcı etkisi nedeniyle olumlu bir şekilde vasıflandırdıkları görülmüştür (Holmes vd. 2010: 66).

2003 yılında Anlaşma hükümlerinin kamuya açıklanmasıyla birlikte, söz konusu düzenlemelerin radikal kapsamı üzerinden BP yoğun bir şekilde eleştirilmiştir (Kinley 2009: 175). İnsan haklarının, devlet egemenliğinin ve çevrenin korunması endişelerinin üzerinde bir öncelikli değer olarak uluslararası şirketlerin ticarî menfaatlerinin korunmasını ayrıcalıklı bir konuma getiren hukukî mimarisi nedeniyle Bakü-Tiflis-Ceyhan, uluslararası gözlemciler ve Boru Hattı güzergâhındaki halklar tarafından tenkit edilmiştir (Holmes vd. 2010: 66). Özellikle çevre, insan hakları ve sosyal haklarla ilgili hususlar da dâhil olmak üzere, boru hattı projesini daha az kârlı hale getiren hukukî düzenlemelerin mevcudiyeti durumunda imzacı devletlerin BP'ye tazminat ödemesinin gerekliliğini öngörmesi nedeniyle söz konusu anlaşma sivil toplum örgütleri tarafından da eleştirilmiş ve sömürgeci bir anlayış olarak nitelendirilmiştir (Escobar 2006: 44). Bu bağlamda "Transit Devlet Anlaşması"nın özellikle 7. maddesinin 2. fıkrasının VI. bendi son derece dikkate çekicidir. Buna göre, her türlü yasa, ilan, kararname, herhangi bir iç ya da uluslararası anlaşma, politika, taahhüt ya da bildiri gibi nedenlerle veya başka bir biçimde, projenin uygulanmasına müdahale etkisi olan veya onu zedeleyen durumların Anlaşma çerçevesinde doğan haklarda mad. 7 anlamında bir hukuksal değişim olarak kabul edileceği ifade edilecektir ki bunun sonucunda ihlalcı devlet tazminat ödeyecektir (<http://subsites.bp.com/caspian/BTC/Eng/agmt1/agmt1.PDF>) (29.10.2010). Böylece taraf devletlerin münhasıran iç düzenleme yapma yetkilerinin dayanağı olan egemenlik haklarından, Anlaşma alanına giren konularla sınırlı olmak üzere vazgeçtikleri görülmektedir. Üstelik ilave 20 yıllık bir süreyi içeren iki dönem daha olmak üzere, madde 3 (1) gereği, Anlaşmanın uzatılabilme ihtimalinin varlığı üzerinden bu egemenlik yetkilerinden vazgeçişin çok daha uzunca bir süreyi kapsayabilecek olması da eleştirilmelidir.

Ayrıca Uluslararası Af Örgütü ile bütün dünya ölçeğinde 78 çevreci ve insan hakları aktivisti grup; küresel ısınmayı hızlandıracağı, demokrasiyi tahrip edeceği, şirketlerin yetkilerini artıracığı, muhalefetin gelişmesini engelleyeceği, insan hakları ihlallerine neden olacağı ve yeni mülteciler yaratacağı gerekçesiyle Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı'nın inşasına karşı çıkmışlardır (Said 2005: 83). Bu bağlamda özellikle insan hakları ihlalleri-

nin olası artışına yönelik endişelerin uluslararası kamuoyunda ciddî bir karşılık bulduğu görülmüştür. Nitekim mahut projenin, ekonomik dengesini bozan istisnasız her türlü aksaklığın ilgili devlet tarafından konsorsiyuma tazminat ödemeyi gerektirmesine dair sözleşme koşulu, devletlerin uluslararası hukuk kapsamında insan haklarını aktif olarak koruma ve geliştirme yükümlülüklerini yerine getirme kapasitelerine yönelik etkili bir sınırlandırma getireceği gerekçesiyle eleştirilmiştir (Kinley 2009: 175). Örneğin Türkiye'nin boru Hattı'nın inşasıyla ilgili son süreyi geçirmesi durumunda BP'ye tazminat ödemek zorunda kalması nedeniyle, neredeyse kendi halkının temel isteklerini bile ihmâl etmeye zorlandığı ifade edilmiştir (Congressional Record-House 2003: 17587).

Buna paralel olmak üzere, Türkiye ile BP arasında imzalanan bir iş sözleşmesini insan haklarının üzerine koyan "Transit Devlet Anlaşması"nın insan haklarını şu açılardan ihlâl edeceği ileri sürülmüştür: Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan toprakları üzerinde ve Boru Hattı güzergâhındaki köy ve ekilebilir arazilerde yaşayan 30 bini aşkın insanın herhangi şekilde kararları etkileme ve tazminat alma imkânı olmadan yerlerinden sürekli olarak edilecekleri; Boru Hattı'nın yakınında yaşayan veya çalışan işçilere ve yöre halkına sağlık ve güvenlikle ilgili mevzuatın uygulanmamasının önemsizleşmesi; yöre halkının boru hattının inşasını protestoları muhtemelen şiddetle bastırılacağı için bu bağlamda bireylerin insan haklarına yönelik ciddi bir riskin ortaya çıkması; civardaki su kaynakları boru hattının inşası için kullanılacağından yerel sakinlerin, çiftliklerin ve hayvanların ciddi bir su kıtlığı sıkıntısıyla karşılaşmaları ve boru hattı inşasının muhtemelen su kaynaklarını ciddi şekilde kirletecek olması (Congressional Record-House 2003: 17587).

Son olarak anlaşma hükümlerinin uygulanmasıyla ilgili çıkacak hukukî uyuşmazlıkların ulusal yargı organları yerine 17. madde gereği uluslararası tahkime götürülecek olması, tahkim dilinin İngilizce olarak kabul edilmesi ve burada İngiliz hukukunun maddî hükümlerinin uygulanmasının öngörülmesi (mad. 17.12) de taraf devletlerin konsorsiyuma verdiği orantısız tavizler arasında ifade edilmelidir. Üstelik Uluslararası Ticaret Odası Tahkimi (ICC) bakımından alınacak olan tahkim kararlarının iptali veya bunlara ihtiyati tedbir uygulanması veyahut bu kararlardan vazgeçilmesine yönelik olarak yetkili herhangi bir ulusal mahkemenin karar alma hakkından imzacı devletlerin feragat etmiş olmaları (mad. 17.10) da ciddî bir eleştiriyi hak etmektedir. Zîra bu hükümlerle taraf devletlerin ulusal egemenlik yetkilerini katmerli bir şekilde devrettikleri aşikârdır.

2.2. Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye Arasında İmzalanan “Hükümetler Arası Anlaşma”

Toplam 11 maddeden oluşan ve Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye arasında imzalanan “Hükümetlerarası Anlaşma”nın yapılmasıyla birlikte petrol ve gaz naklinin altyapısının inşası konusuna ilişkin temel konularda uzlaşmaya varılmış oldu (Schwimmbeck 2003: 121). Böylece üzerinde uzun süreli tartışmalar yapılan ve ABD’nin güçlü desteğini alan Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı’nın yapımı konusunda taraf devletler anlaşmışlardır. Bunun sonucunda, Azerbaycan ile Türkiye’nin Akdeniz kıyısı arasında kurulan bağ üzerinden Rusya topraklarının petrol taşımacılığında bertaraf edilmesi mümkün hâle gelmiştir (Maugeri 2006: 168). Ayrıca her üç devlet arasında imzalanan söz konusu anlaşmayla, petrolün geçiş serbestliğine ilişkin ilke güvence altına alınmış, buna mukabil bu konuya dâir taraf devletlerin gelecekte hukukî düzenlemeler geliştirme yetkileri kısıtlanmış, boru hattı için gerekli olan toprakların hızlıca kamulaştırılması öngörülmüş, boru hattı nedeniyle alınacak güvenlik tedbirleri bağlamında ortaya çıkabilecek insan hakları ihlalleri nedeniyle doğan sorumluluğa karşı Konsorsiyumun zararının ödeneceğinin güvencesi verilmiştir (Holmes vd. 2010: 66). Böylece taraf devletler karşılıklı ortak çalışmanın hukukî çerçevesini çizmişler ve bu kapsamdaki hak ve yükümlülüklerini imza altına almışlardır. Üstelik söz konusu hak ve yükümlülüklerin hukukî bakımdan daha kolay talep edilebilmesini sağlamak için adı geçen devletlerin taraf, imzacı veya başvuru olduğu diğer uluslararası ticaret ve yatırım anlaşmalarıyla, yine konuya ilişkin başka bir uluslararası anlaşma olarak 1994 tarihli “Enerji Şartı Anlaşması”na “Hükümetlerarası Anlaşma”nın başlangıcında göndermede bulunulması son derece dikkat çekicidir. (<http://subsites.bp.com/caspian/BTC/Eng/agmt4/agmt4.PDF>.) (28.10.2010). Aynı şekilde “Hükümetlerarası Anlaşma”nın 2. maddesinin 2. fıkrası “Transit Devlet Anlaşması”nın kendisinin ayrılmaz bir parçası olduğunu ifade etmektedir. Yalnız bunun soyut olarak ifade edilmesiyle de yetinilmemiş, ayrıca 2. maddenin ikinci fıkrasında, “Transit Devlet Anlaşması” hükümlerinden doğacak yükümlülüklerin taraf devletlerce vaktinde ve etkin olarak yerine getirilmesi gerektiğine dair taahhüt yinelenmiştir (<http://subsites.bp.com/caspian/BTC/Eng/agmt4/agmt4.PDF>.) (28.10.2010). Böylece Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye devletleri kendilerini, birbirlerine atıfta bulunan çoklu bir anlaşma dizgesiyle bağlama yoluna gitmişlerdir ki bu durumun adı geçen devletlerin uluslararası yükümlülüklerini normalde olması gerekenin çok üzerinde arttırdığı aşikârdır.

Bu çapraz yükümlük ağına ilave olarak “Hükümetlerarası Anlaşma” ile bazı ek taahhütlerin münhasıran öngörülmesinin de altı önemle çizilmelidir. Bu bağlamda, örneğin, 2. maddenin dördüncü fıkrasının ilk bendiyle taraf devletler Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı projesinin kabul edilmesi, onaylanması ve sınırsız bir şekilde uygulanması için iç hukuklarında gerekli adımları atmaları taahhüt etmişlerdir. Aynı fıkranın ikinci bendinde ise topraklarında bir veya daha fazla devletin karıştığı silahlı çatışma çıkması ihtimalinde ve/veya terörist saldırı olması veya faaliyette bulunulması durumlarında herhangi bir sınırlandırma söz konusu olmaksızın ilgili devletin bundan sorumlu olacağı ve petrol akışını güvence altına alması gerektiği ifade edilmiştir. Üçüncü bende göre ise, “Transit Devlet Anlaşması”nda özel olarak belirtilen durumlar hariç olmak üzere, petrolün serbest bir şekilde naklini kesintiye uğratan veya engelleyen hususları önlemek için gerekli bütün tedbirleri herhangi bir sınırlama olmaksızın alma yükümlülüğü de yine taraf devletlerin sorumluluğuna bırakılmıştır. Yine özel olarak “Transit Devlet Anlaşması”nda değinilenler dışında, taraf devletler, mahut projenin gerektirmesi durumunda kendi topraklarındaki herhangi bir arazinin kullanımı için açık bir takım ticari şartlar ve kullanım koşulları dâhilinde olmak üzere, herhangi bir sınırlandırma olmaksızın özel haklar vermeyi dördüncü bentte garanti etmişlerdir. Beşinci bentte ise “Hükümetlerarası Anlaşma”nın imzacı devletlerin anayasal hükümlerine uygun olduğu ifade edilmekte, fazladan bu hükümlerin iç hukuk sistemlerindeki egemen hukuk düzenini oluşturduğu belirtilmektedir (<http://subsites.bp.com/caspian/BTC/Eng/agmt4/agmt4.PDF>) (30.10.2010). Dolayısıyla ulusal hukuk düzeninde yer alan kuralların üzerinde bir yer verilmekle geleneksel hukuk düzeni hiyerarşisi teorisine dayalı sistemin dışına çıkıldığı görülmektedir. Aynı fıkranın diğer bentlerinde ise özetle taraf devletlerin petrol akışının sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesini sağlamak için aralarında danışmalarda bulunacakları ifade edilmekte, ayrıca bu amaca yönelik enformasyon akışının güvence altında olacağına değinilmektedir.

Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı projesi nedeniyle yapılacak çalışmalarındaki teknik, güvenlik ve çevre koşullarının uluslararası standartlara uygun olması yükümlülüğü “Hükümetlerarası Anlaşma”nın 4. maddesinde, ilgili devletlerin vergi bağımsızlığı ve ayrıcalığı yapmaları gerektiğine dair taahhüt ise 5. maddede düzenlenmektedir. Mahut Anlaşma hükümlerinin uygulanmasını kolaylaştırmak ve onlara uygun hareket edilip edilmediğini denetlemek için her bir taraf devletten iki kişi olmak üzere bir “Uygulama Komisyonu”nun kurulması konusu ise 6. maddede yer almaktadır.

3. “Transit Devlet Anlaşması” ile “Hükümetler Arası Anlaşma”nın Uluslararası Anlaşmalar Hukuku Bakımından Değerlendirilmesi

3.1. Uluslararası Anlaşma Sayılabilirler mi?

Uluslararası hukukun geleneksel sùjeleri olarak devletler arasında yazılı bir metin üzerinde imzalanan sözleşmelerin, 1969 tarihli Viyana Anlaşmalar Hukuku Konvansiyonu’nun 2. maddesine göre uluslararası anlaşma vasfında olduğuna (Aust 2010: 50) dair herhangi bir tereddüt mevcut değildir. Dolayısıyla Viyana Anlaşmalar Hukuku Konvansiyonu hükümlerinin bütünüyle “Hükümetlerarası Anlaşma” bakımından da geçerliliği tartışmasıdır.

Bununla birlikte aynı saptamayı “Transit Devlet Anlaşması” bakımından yapmak mümkün gözükmemektedir. Zîra mahut Anlaşma’nın tarafı olan BP’nin, ne bir devlet, ne bir uluslararası organizasyon ne de uluslararası hukuk öznesi olabilecek bir birlik olarak kabul edilmesi mümkün olmadığından, Viyana Anlaşmalar Hukuku Konvansiyonu hükümlerinin burada uygulanabilmesi de söz konusu olmayacaktır. Ama ulus devletlerin yaptıkları bir dış hukukî işlem olarak “Transit Devlet Anlaşması” na normal koşullarda imzacı devletlerin iç hukuk kurallarının uygulanması gerekmektedir. Anlaşma’da yer alan hükümlerin bütünüyle taraf devletin ulusal hukuk kurallarına uygun olması, herhangi bir aykırılık durumunda ise geçerli olmaması gerekir. Bununla birlikte uluslararası iletişimin, ulaşımın, ticaret ve sermaye hareketlerinin inanılmaz boyutlarda bir gelişme gösterdiği günümüz küreselleşme ortamında ulus devletler karşısında uluslararası şirketlerin giderek güç kazandığı ve kendilerine ayrıcalık veren koşulları imzacı devletlere kabul ettirdikleri görülmektedir. Çoğu zaman uluslararası yatırımları ülkesine çekebilmek için devletler bu tavizi gönüllü olarak vermeye yanaşmakta, bazı durumlarda ise büyük devletlerin baskı ve telkinleri önemli rol oynamaktadır. İç ve dış kamuoyunun baskısından çekindikleri için çok defa bu tür anlaşma hükümlerinin kamuoyuna geç açıklandığı görülmektedir.

3.2. Uluslararası Anlaşmalar Hukuku Açısından “Hükümetler Arası Anlaşma”

Devletler arasındaki uluslararası anlaşmaların sözlü olması nadiren görülse de, yapılış şekli esas alınarak, sözlü ve yazılı uluslararası anlaşmalar ayrımına dayalı bir tasnif yapılabilir (Rudolf 1967: 69). Bu bakımdan “Hükümetlerarası Anlaşma”nın yazılı bir karakter arz ettiği açıktır. Eğer bir anlaşma uluslararası hukuka uygun olarak anlaşma yapma yetkisine sahip iki devlet arasında yapıldıysa buna iki taraflı anlaşma (bilateral), yok ikiden fazla uluslararası hukuk öznesi arasında yapıldıysa çok taraflı anlaşma (convention multilate-

ral) adı verilmektedir (Altan 2005: 20). Bu bağlamda “Hükümetlerarası Anlaşma” taraflarının sayısına dayalı hukukî vasfı itibarıyla çok taraflı bir anlaşmadır. Bunun dışında uluslararası anlaşmaların amaçları ve içerikleri itibarıyla ekonomik, askerî, sosyal, siyasi ve kültürel anlaşmalar başlıkları adı altında sınıflandırılması da pekâlâ mümkündür. Bu bağlamda, konusunun yatırım amaçlı olması nedeniyle ticarî bir karakter arz etmesi üzerinden “Hükümetlerarası Anlaşma”nın ekonomik bir uluslararası anlaşma olarak kategorize edilmesi daha uygun olacaktır. Bir başka bakımdan uluslararası anlaşmaların “kural koyan uluslararası anlaşmalar” ile hukukî işlem mahiyetinde olan “akdi uluslararası anlaşmalar” diye ikiye ayrılması mümkündür. Birincisinde ortak bir çıkarıya yönelmiş iradeler söz konusu iken, ikincisinde karşılıklı çıkarlar için birbirlerine yöneltilmiş irade beyanları mevcuttur. Bu bağlamda hem Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı’nın bitimine yönelik bir ortak irade beyanını içermesi hem de taraf devletlerin bu amacı gerçekleştirmek için somut olarak birbirlerine yönelik karşılıklı taahhütlerde bulunmaları nedeniyle “Hükümetler Anlaşma”, her iki tür uluslararası anlaşmanın da karakteristik özelliklerini taşımaktadır. Uluslararası anlaşmaları, tâbi oldukları hukukî rejim bakımından taraf devletlerin parlamentolarının onayını gerektiren ve gerektirmeyenler diye de ikiye ayırmamız olanak dâhilindedir. Bu bakımdan “Hükümetlerarası Anlaşma” hem Azerbaycan ve Gürcistan ve hem de Türkiye parlamentolarında onaylandığı için ilk gruba dâhil uluslararası anlaşmalardandır.

3.3. Anlaşmaların Sona Erdirilmesi Rejimi Bakımından “Hükümetler arası Anlaşma”

Viyana Uluslararası Anlaşmalar Hukuku Konvansiyonu’nun 26. maddesinde ifadesini bulan “pacta sunt servanda” ilkesi gereği bir uluslararası anlaşmanın tarafı olan devletlerin sözleşmesel yükümlülüklerini iyi niyetle yerine getirmeleri gerekmektedir (Schweisfurth 2006: 169). Genel kural bu şekilde olmakla birlikte Konvansiyon’un 54. maddesine göre uluslararası bir anlaşmada bu konuya dâir açık bir hüküm konulmuşsa, buna dayanarak taraf devletlerin anlaşmayı feshetmesi mümkündür (Fulda 2003: 115). Böyle açık bir hükmün mevcut olmaması durumunda ise fesih ancak tarafların bunu kabul etme niyetleri varsa veya anlaşmanın doğasından bu durum örtülü olarak çıkarılabiliyorsa mümkündür (Fulda 2003: 116). Ayrıca konvansiyonun 62. maddesine göre, tarafların uluslararası bir anlaşma ile bağitlanma iradelerinin asal temelini oluşturan ve akdi yükümlülüklerinin çerçevesini kökünden değiştirebilecek etkide bir değişiklik söz konusu ise “uluslararası anlaşma koşullarının esaslı şekilde değişmesi” üzerinden taraf devletlere sözleşmeyi fesih hakkı vermektedir (Villiger 2009:763). Şu halde bir uluslararası anlaşmanın imzalandığı zamanki esaslı koşullarında değişiklik (rebus sic

stantibus) vuku bulmuşsa, bazı durumlarda akit devletlere fesih hakkı verilmektedir (Aust 2000: 240–241). İşte uluslararası anlaşmalar hukukuna göre bir uluslararası anlaşmanın haklı sebeplerle sona erdirilmesi bakımından taraf devletlere tanınan bu hakların, gerek “Transit Devlet Anlaşması” gerekse de “Hükümetler Arası Anlaşma” da kabul edilmediği görülmektedir. Zîra her iki Anlaşma da hangi nedenle olursa olsun taraf devletlerin akdi yükümlülüklerini zamanında yerine getirmemeleri halinde onları kayıtsız şartsız sorumlu tutmakta ve olağanüstü bir takım durumlarda dahi fesih veya askıya alma hakkını kabul etmemektedir. İster imzalanırken anlaşma koşullarında öngörülemeyen esaslı değişiklikler sonradan gerçekleşmiş olsun, isterse de taraf devletlerin iradeleri dışında, onlara hiçbir şekilde kusur izafe edilemeyecek bir neden söz konusu olmuş olsun, mahut Anlaşmaların zamanında ve gereği gibi yerine getirilmemesinden akit devletler mutlak surette sorumlu olacaklardır. Şu halde “Transit Devlet Anlaşması” ile “Hükümetlerarası Anlaşma”, uluslararası anlaşmalar hukukunun sınırlarını oldukça aşan bir ölçüde imzacı devletlere akdi yükümlülükler ve sorumluluklar getirmişlerdir.

4. Sonuç

Kafkasya ve Orta Asya’daki Türk Cumhuriyetlerinin sosyal ve ekonomik kalkınmalarına koşul olarak etkin ve istikrarlı bir demokratik rejimi yaşama geçirebilmelerinde Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı gibi yatırım projeleri son derece olumlu bir rol oynamaktadır. Zîra bu tür projelerle sadece dünyanın en zengin petrol kaynaklarının uluslararası pazarlara ulaştırılması mümkün olmayacak, aynı zamanda söz konusu kaynaklara sahip olan devletlerin bölgesel ve küresel ölçekte dünyayla bütünleşebilmeleri de imkân dâhiline girecektir. İnsan haklarını esas alan demokratik bir yönetim sistemi oluşturulması ve rekabete dayalı serbest piyasa ekonomisinin bütün kurum ve kurallarıyla geçirilmesi, işte bu bütünleşme ameliyesinin omurgasını oluşturmaktadır.

Küreselleşen dünya ekonomisinin katlanarak artan enerji ihtiyacının karşılanmasında Türk Cumhuriyetleri topraklarındaki doğal gaz ve petrolün hayati bir önem kazanmaya başlaması, bu devletlerin AB, ABD, Çin, Hindistan gibi bölgesel ve global güç merkezlerinin indinde stratejik bir önem kazanmalarına yol açmıştır ki bunun doğal sonucu olarak Kafkasya ve Orta Asya bölgelerinin güvenliği ve istikrarı, dünyadaki güvenlik ve istikrarın önemli bir bileşeni haline gelmiştir. İstikrarın ve güvenliğin giderek daha fazla sağlandığı bu bölgeden önümüzdeki dönemde de gaz ve petrol akışının çeşitli yeni projelerle gerçekleştirilmesi konusu, bölgesel ve global ölçekte önemli tartışma maddelerinden biri haline gelmiştir. İşte hazırlanmakta olan bu yeni taşıma projelerinin hukukî rejiminin belirlenmesinde Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı’nın dayanağını oluşturan uluslararası anlaşmalar mutla-

ka göz önünde bulundurulmalıdır. Yukarıda çok daha ayrıntılı bir şekilde ortaya koyduğumuz üzere, bahsi geçen anlaşmalar uluslararası anlaşmalar hukukunun öngördüğünün çok daha ötesinde, imzacı devletleri yükümlülük altına sokmuşlardır. Taraf devletlerin her ne sebeple olursa olsun mahut Boru Hattı'nın geç inşası ve petrolün zamanında taşınmaya başlanmaması nedeniyle ortaya çıkacak bütün zararlardan sorumlu olmaları, uluslararası bir şirket konsorsiyumunun uluslararası hukukta görülmedik bir şekilde ulusal devletler karşısında ayrıcalıklı ve üstün bir hukukî konuma sahip kılınması, yargılama ve hukukî düzenlemeler yapabilme hakkı gibi ulus devletlerin kimi iç egemenlik yetkilerinden feragat etmeleri yoluna gitmeleri, devletlerin insan haklarını koruma yükümlülüklerinin zayıflatılması ve çevrenin etkili bir şekilde korunmasının göz ardı edilmesi gibi konularda mezkûr Anlaşma hükümleri ciddi bir şekilde eleştirilmiştir. Yapılan bu eleştiriler ışığında bundan böyle bu tür boru hattı projelerinin hukuki temelini oluşturan anlaşmalar yapılırken imzacı devletlerin uluslararası hukukun sınırları içinde taahhüt altına girmeleri, kendilerini aşırı derecede kayıtlayan anlaşma maddelerinden kaçınmaları gerektiği ileri sürülebilirse de bu ölçekteki bir projenin temelini oluşturan ilk anlaşmalar olmaları nedeniyle Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı'nın hukuki altyapısını şekillendiren "Transit Devlet Anlaşması" ile "Hükümetlerarası Anlaşma" hükümlerindeki aşırı taahhütlerin mantığını ve rasyonelini de anlamak gerekir. Özellikle Bakü-Tiflis-Ceyhan gibi devâsa öncü projelerin, devletlerin jeo-stratejik ve jeo-politik amaçlarına koşut olarak yapmış oldukları ve kendileri bakımından hayati önem ve öncelik arz eden bazı siyasi tercihler nedeniyle, salt ekonomik ve hukuki ölçütlerle değerlendirilmesinin yetersizliği aşikârdır. Hele de Türkiye'nin "enerji koridoru" anlayışı bağlamında gerçekleştirilmesine büyük çaba harcadığı Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru hattı projesinin hayata geçirilebilmesi için ev sahibi devlet sıfatıyla bazı kolaylaştırıcı tavizlerde bulunmasının zorunlu olduğu bir ortamda bu durumu doğal karşılamak gerekir. Nitekim Bakü-Tiflis-Ceyhan için yapılabenzer bazı sonraki proje anlaşmalarının da paralel hükümler içermesi ve konunun uzmanlarının bu alandaki ilk örnek anlaşma olarak Bakü-Tiflis Ceyhan'dan övgüyle bahsetmeleri bunu teyit edici bir gelişmedir. Bununla birlikte, bundan böyle yapılacak benzer anlaşmalardaki insan hakları, çevre ve egemenlik gibi bazı hassas konularla ilgili hükümlerin, devletlerin bu alanlardaki sorumluluğunu geri plana itmesi oranında, ulusal ve uluslararası kamuoyunun maşeri vicdanında ciddi bir hukuki meşruiyet sorunu tartışmasına yol açacağı da açık bir gerçeği oluşturmaktadır. Dolayısıyla devletlerin stratejik çıkarlarıyla temel meşruiyet gerekçelerini telif eden bir anlayışın benzer işbirliği anlaşmalarında hâkim olması, dengeli ve yerinde bir tercih olacaktır.

Kaynaklar

- Altan, Ö. Zühtü (2005). “Uluslararası çalışma Normlarının Hukuk Niteliği ve Tarihsel Gelişimi”. *Uluslararası Çalışma Normları*. Ed. Yener Şişman. Es-kişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yay. 17–32.
- Aust, Anthony (2000). *Modern treaty law and practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- , (2010). *Handbook of International Law*. Second Edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Aydın, Mustafa (2003). “Between Euphoria and Realpolitik: Turkish Policy towards Central Asia and the Caucasus”. *Turkey's foreign policy in the 21st century: a changing role in world politics*. Ed. Tareq Y. Ismael, Mustafa Aydın. Bodmin, Cornwall: Ashgate Publishing Company. 139–160.
- Baran, Zeyno (2004). “Turkey and the Caucasus”. *Turkish Foreign Policy in Post Cold War Era*. Ed. İdris Bal. Florida: Universal-Publishers. 269–290.
- Congressional Hearings Record* (2007). September 27, 2005. Washington, DC: Published Government Printing Office.
- Congressional Record-House* (2003). July 10. Washington, DC: Published Government Printing Office.
- Escobar, Pepe (2006). *Globalistan: An Antidote to the World Is Flat*. Ann Arbor: Nimble Books LLC.
- Fulda B. Christian (2003). *Demokratie und pacta sunt servanda*. Norderstedt: BoD – Books on Demand.
- Holmes, Vivien and Simon Rice (2010). “Our common future: the imperative for contextual ethics in a connected world”. *Alternative Perspectives on Lawyers and Legal Ethics: Reimagining the Profession*. Ed. Reid Mortensen, Francesca Bartlett and Kieran Tranter. Oxon: Taylor & Francis. 56–84.
- Isgandarova, Nazila (2008). *The Search for Security in the South Caucasus*. Canada: The Federation of Canadian Azerbaijani Associations, Lulu.com.
- Jeffries, Ian (2003). *The Caucasus and Central Asian republics at the turn of the twenty-first century: a guide to the economies in transition*. London: Routledge.
- Kasım, Kamer (2008). “ABD'nin Kafkasya Politikası: Enerji, Güvenlik ve Demokratikleşme Denklemi”. *Orta Asya & Kafkasya Güç Politikası*. Der. M. Turgut Demirtepe. Ankara: USAK Yay. 119–146.
- Larrabee, Stephen F. and Ian O. Lesser (2003). *Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty*. Santa Monica: Rand Corporation.
- Maugeri, Leonardo (2006). *The age of oil: the mythology, history, and future of the world's most controversial resource*. Westport: Greenwood Publishing Group.

Rudolf, Walter (1967). *Völkerrecht und deutsches Recht*. Tübingen: Mohr Siebeck.

Said, Yaha (2005). "Global Civil Society: Oil and Activism". *Global Civil Society 2004/5 Global Civil Society - Year Books*. Ed. Helmut K. Anheier, Marlies Glasius and Mary Kaldor. London: SAGE Publications Ltd. 76–93.

Schweisfurth, Theodor (2006). *Völkerrecht*. Tübingen: Mohr Siebeck.

Schwimmbeck, von R. (2003). "Technische und Organisatorische Herausforderung bei der Planung und Abwicklung der Baku-Tbilisi-Ceyhan Rohöl Pipeline". *Rohrleitungen-eine unendliche Geschichte? 27. Cilt/Schriftenreihe aus dem Institut für Rohrleitungsbau an der Fachhochschule Oldenburg, Institut für Rohrleitungsbau*. Ed. Joachim Lenz. Oldenburg: Vulkan-Verlag GmbH. 116–129.

Villiger, Mark Eugen (2009). *Commentary on the 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties*. Leiden: Brill NV.

<http://subsites.bp.com/caspian/BTC/Eng/agmt1/agmt1.PDF> (28.10.2010).

<http://subsites.bp.com/caspian/BTC/Eng/agmt4/agmt4.PDF> (29.10.2010).

The Legal Dimensions of the Baku–Tbilisi–Ceyhan Pipeline Project

Mehmet Merdan Hekimoğlu *

Abstract

The transportation of oil and gas from the Caucasus and Central Asia to the global world market in order to meet the increasing global demand for energy in the world is very important for the economic, social and political developments of the countries in this region. For this reason, such big projects as Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline are required. With the help of such projects, the regional states will be able to have effective and stable governments through regional and global integration. Moreover, the international community will give them an overall strategic importance. However, the legal framework for the Pipeline Project, which is composed of the “Host Government Agreement” and the “Intergovernmental Agreement”, does not appear as a document of good quality especially because it commits the signatory states to a consortium of international companies far beyond that foreseen by the international law of treaties. Therefore, the regional states are required to act much more cautiously in preparing the provisions of such agreements.

Keywords

BTC, energy resources, globalization, sovereignty, international law

* Prof. Dr., İzmir University, Faculty of Law – İzmir / Turkey
merdan.hekimoglu@izmir.edu.tr

Правовые аспекты проекта трубопровода Баку-Тбилиси-Джейхан

Мехмет Мердан Хекимоглу*

Аннотация

Разработка богатых нефтяных и газовых месторождений и транспортировка нефти и газа с Кавказа и Центральной Азии на мировой рынок с целью обеспечения мировых энергетических потребностей в процессе глобализации, играет большое значение с точки зрения обеспечения экономического, социального и политического развития стран этого региона. Проект трубопровода Баку-Тбилиси-Джейхан является первым серьезным шагом на пути реализации этой цели. Однако не представляется возможным утверждение о том, что правовые рамки данного проекта можно определить в пользу всех заинтересованных государств. Но с другой стороны, надо признать, что иногда для достижения больших геостратегических и геополитических целей необходимо ограничение странами себя неординарными юридическими обязанностями. Особенно отмечено, что реализация впервые в данном регионе такого проекта делает естественным «анормальный» режим юридических обязанностей, принятие которого при нормальных условиях было бы очень затруднительным. Вместе с этим, Договор о транзите государств и межгосударственные соглашения, составляющие юридическую основу проекта, режимом обязанностей, превышающих предполагаемые международными договорами, направляет государства-подписантов на международные консорциумы компаний. Поэтому государства этого региона должны более внимательно и уравновешенно подходить к разработке основных положений таких соглашений.

Ключевые слова

БТД, энергетические источники, глобализация, независимость, международное право

* Проф. док., университет Измир, юридический факультет – Измир / Турция
merdan.hekimoglu@izmir.edu.tr

Tarihselcilik Anlayışı ve Tarihî Romanlarda Gerçeklik Üzerine Bir Değerlendirme

İbrahim Kavaz*

Özet

Tarihî bilgi ve belgeler, sanat eserlerine önemli bir boyut kazandırmaktadır. Tarih araştırmacıları, geçmişi değişik yönleriyle ve farklı bakış açılarına göre incelerler. Sanat eseri olarak vücut bulan, anlatıma dayalı edebî metinler, geçmişte yaşanmış olay ve durumlardan söz eden kaynaklardan, malzeme almak suretiyle yararlanırlar. Geçmişî ifade etme tarzı, kurmaca metinlerin önemli konularından birini teşkil etmektedir. Bunlardan roman olarak kurgulanmış ve tarihte meydana gelmiş olay, olgu veya kişilerin yaşantılarını anlatan eserlere, tarihe olan mesafeleri esas alınmak suretiyle tarihî, tarihsel veya devir / çağ romanı adı verilmektedir. Tarihî bilgi ve belgeleri aktaran kaynakların yanı sıra, romanlar aracılığıyla da geçmiş zamanda yaşananlar, yeniden anlamlandırılarak, günümüze taşınırlar.

Bu çalışmada, farklı bakış açılarına göre ortaya konulan tarihî eserler ile romanlar arasındaki ilişki, gerçeklik değeri bakımından ele alınmıştır. Tarihçilerin de romancılar gibi, çeşitli dönemlere ait olay ve eylemleri, kişisel görüşlerine göre yorumladıklarına dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Tarihî belge, objektif tarih, tarihî roman, tarihselcilik, zaman, gerçeklik, kurmaca metin, olay örgüsü

* Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, Fen – Edebiyat Fakültesi – Elazığ / Türkiye
ikavaz25@gmail.com